

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

π. Δημήτριος Κιριάνωφ

Τι είναι πολιτισμός; Μπορούμε να μιλάμε για το «παραπολιτισμό»; Πώς συσχετίζονται ο πολιτισμός, οι πολιτισμικές διεργασίες, και η πνευματικότητα; Προσφέροντας στον αναγνώστη μια απάντηση στα ερωτήματα αυτά, ο καθηγητής της θεολογικής σχολής του Τομπόλσκ, ιερέας Δημήτριος Κιριάνωφ περιγράφει ένα μοντέλο της παρακμής του σύγχρονου πολιτισμού και κάνει προτάσεις για την υπέρβαση της επικρατούσας πολιτιστικής κρίσης.

Το ζήτημα - τι είναι ο πολιτισμός αποτελεί, παρ' όλο το φαινομενικά ολοφάνερο, εξακολουθεί να είναι αμφιλεγόμενο και δεν έχει πλήρως επιλυθεί. Ακόμη και στον ορισμό του «πολιτισμού» παρατηρούνται διαφωνίες. Η έννοια αυτή ισχύει σε όλα εκείνα με τα οποία ο άνθρωπος βελτιώνει και αναπτύσσει τις διάφορες ικανότητες του σώματος και της ψυχής, προσπαθεί με τις γνώσεις του και την εργασία να μάθει το σύμπαν, κάνει την κοινωνική και την οικογενειακή ζωή- καθώς και την πολιτική στο σύνολό της- πιο ανθρώπινη, με τη βελτίωση ηθών και των θεσμικών οργάνων και, τέλος, εκφράζει, αναφέρει και διατηρεί στην πάροδο του χρόνου το μεγαλείο της πνευματικής εμπειρίας και τις εσωτερικές επιδιώξεις του ανθρώπου, για να χρησιμεύσουν προς ωφέλεια όλης της ανθρώπινης φυλής. Σύμφωνα με τα λόγια του Γάλλου φιλοσόφου Emmanuel Mounier, «ο πολιτισμός δεν είναι ένας κλάδος, αλλά η κύρια λειτουργία της ανθρώπινης ζωής. Για εκείνον που διαμορφώνεται και αναπτύσσεται όλα αποτελούν πολιτισμό ... Ο πολιτισμός είναι ο άνθρωπος ...Είναι η αύξηση και η αντιμετώπιση»[1].

Διαδεδομένη είναι και η πιο στενή προσέγγιση του πολιτισμού, αλλά μόνο ως μια δραστηριότητα για δημιουργία έργων τέχνης. Ωστόσο, οι δύο αυτές προσεγγίσεις για την κατανόηση του όρου «πολιτισμός» δεν αντικατοπτρίζουν αρκετά την πραγματική έννοια του όρου – όπως στερεώθηκε στη γλώσσα. Η λέξη «πολιτισμός», «κουλτούρα» είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη λέξη «πολιτιστικός», «της κουλτούρας»: μιλώντας για την κουλτούρα, κατά κύριο λόγο έχουμε κατά νου την κουλτούρα του ανθρώπου, τον πνευματικό του κόσμο. Η Λατινική λέξη *cultura*, που σημαίνει «καλλιέργεια», «ανατροφή», «εκπαίδευση», «ανάπτυξη», προέρχεται από την λέξη *cultus*-«προσκύνηση», «σεβασμός», «λατρεία». Αυτό δείχνει τις θρησκευτικές ρίζες του πολιτισμού. Καθώς δημιούργησε τον άνθρωπο, ο Θεός τον τοποθέτησε στον παράδεισο και του όρισε να καλλιεργεί και να διατηρεί τη δημιουργία Του (Γεν. 2, 15).

Μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον Μπερντιάεφ, ο οποίος είπε ότι «ο πολιτισμός –civilization πρέπει να ορίσει μια κοινωνική και συλλογική διαδικασία, ο πολιτισμός –κουλτούρα δε - την πιο προσωπική διαδικασία που πηγαίνει βαθιά. Για παράδειγμα, λέμε ότι αυτό το άτομο έχει υψηλή κουλτούρα, αλλά δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτό το άτομο έχει πολύ υψηλό πολιτισμό (civilization). Μιλάμε για την πνευματική κουλτούρα, αλλά δεν λέμε πνευματικός πολιτισμός (δεν λέγεται στα ρωσικά: духовная цивилизация, σημ. του μεταφ.) »[2]. Ο Ιβάν Ιλίν συμφωνεί με την άποψη αυτή: «Ο λαός μπορεί να έχει αρχαία και λεπτή κουλτούρα, αλλά σε θέματα εξωτερικού πολιτισμού να δίνει μια εικόνα καθυστέρησης. Και το αντίστροφο: ο λαός μπορεί να σταθεί στο ύψος της τελευταίας τεχνολογίας και πολιτισμού, αλλά και σε θέματα πνευματικής κουλτούρας να βιώνει την εποχή της παρακμής »[3].

Η κουλτούρα είναι συνδεδεμένη κυρίως με την προσωπικότητα του ανθρώπου, είναι μια αντανάκλαση του εσωτερικού κόσμου του, ενώ ο πολιτισμός μάλλον αντανακλά την κοινωνική πτυχή και έχει να κάνει με τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και τους ανθρώπους με τη φύση. Η κουλτούρα είναι ανθρωποκεντρική. Όπως είπε ο Jean Lacroix, «ο σκοπός της κουλτούρας είναι η πλήρης εφαρμογή όλων των ανθρώπινων δυνατοτήτων.»[4] Ωστόσο, η εφαρμογή των δυνατοτήτων σημαίνει πρωτίστως ολιστική θεώρηση του κόσμου και του ανθρώπου στον κόσμο, μια ολιστική κοσμοθεωρία. Ως εκ τούτου, η έννοια « κουλτούρα» με την ευρύτερη έννοια του όρου, ως όλον δημιουργημένο από τον άνθρωπο, που είναι συνώνυμη του όρου «πολιτισμός», δεν αντικατοπτρίζει τη βασική συνιστώσα του πολιτισμού. Το ζήτημά μας είναι να προσδιορίσουμε στην κουλτούρα εκείνον τον πολύτιμο όρο ο οποίος ορίζει το ίδιο το νόημα της έννοιας. Από αυτή την άποψη, η έννοια της κουλτούρας συνδέεται στενά με την έννοια της «πνευματικότητας».

Ο Ιβάν Ιλίν γράφει ότι η κουλτούρα αρχίζει εκεί όπου το πνευματικό περιεχόμενο ψάχνει για μια αληθινή και τέλεια μορφή. Η δε πνευματικότητα, όπως σημειώνει ο Β. Λέγκα, «είναι μια εκδήλωση της συνολικής ενότητας των βασικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης – του λογικού, της ελευθερίας, της δημιουργικότητας, της ομορφιάς»[5]. Η πνευματικότητα είναι την ίδια στιγμή, η συνεχής επιθυμία του ανθρώπου για ανώτατες, απόλυτες πνευματικές αξίες. Αυτές οι αξίες είναι η Αλήθεια, το Καλό, η Ομορφιά. Η πνευματικότητα έχει τρεις συνιστώσες -την ηθική, την ομορφιά, τη γνώση. Το να είσαι πνευματικός άνθρωπος σημαίνει να αγωνίζεσαι γι αυτές τις υψηλότερες αξίες και, κατά συνέπεια, να αναγνωρίζεις την ύπαρξή τους, να πιστεύεις ότι υπάρχει αλήθεια, αντιληπτή από τον άνθρωπο, ότι υπάρχει καλό, το οποίο πρέπει να βιαζόμαστε να κάνουμε, ότι υπάρχει η ομορφιά. Έτσι, η συστατική αρχή της πνευματικότητας είναι η πίστη στην αντικειμενική ύπαρξη της Αλήθειας, του Καλού, της Ομορφιάς, με άλλα λόγια, η πίστη

στο Θεό. Το να συμπεραίνει κανείς την πνευματικότητα από το υλικό στοιχείο της φύσης, είναι εξίσου παράλογο όπως το να προσπαθούμε να δώσουμε ένα απλό σύμπλεγμα ατόμων με ελεύθερη βούληση και λογική.

Η πνευματικότητα και ο πολιτισμός - είναι δύο πτυχές μιας ουσιαστικής διαδικασίας: η πνευματικότητα είναι ένα γεγονός της υποκειμενικής αντίληψης του ανθρώπου, και ο πολιτισμός είναι μια εκδήλωση της πνευματικότητας για τους άλλους. Υπό την έννοια αυτή, καθίσταται εμφανής η αδιάρρηκτη σχέση του πολιτισμού με τη θρησκεία. Η κουλτούρα αναπτύσσεται υπό την άμεση επιρροή της θρησκευτικής έμπνευσης, δηλαδή είναι «ιερό», στην κοινωνική ύπαρξη εκφράζεται με θρησκευτική τέχνη, τη θεολογία και τον ειδικό, «πνευματικό» τρόπο ζωής. Ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, ο πολιτισμός εμφανίζεται μόνο ως συνέπεια της ανθρώπινης πίστης στην αντικειμενικότητα της Αλήθειας, του Καλού, της Ομορφιάς. Για το χριστιανό είναι σαφές ότι εδώ μπορούμε να μιλάμε μόνο για το Θεό, ο οποίος είναι Αλήθεια και Αγάπη, και ως εκ τούτου η πραγματική κουλτούρα είναι πάντα το αποτέλεσμα της ανθρώπινης πίστης στο Θεό, του σεβασμού του προς Αυτόν, της διακονίας σ' Αυτόν και της γνώσης Του.

Ο Χριστιανισμός ήταν και παραμένει η κινητήρια δύναμη της κουλτούρας. Δεν μπορεί κανείς να μην παίρνει υπ' όψη το ρόλο της στην τέχνη, στη φιλοσοφία και στην πρακτική οργάνωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, την οποία ονομάζουμε ηθική. Η Εκκλησία αγιάζει και δημιουργεί μια πραγματική κουλτούρα. «Η Εκκλησία μας επιτρέπει να δούμε εκ νέου τον άνθρωπο, τον εσωτερικό του κόσμο, το νόημα της ύπαρξής του. Ως αποτέλεσμα, η ανθρώπινη δημιουργικότητα, με τον εκκλησιασμό, επιστρέφει στις αρχικές θρησκευτικές ρίζες της. Η Εκκλησία βοηθά τον πολιτισμό να υπερβεί τα όρια της καθαρά επίγειας εργασίας, προσφέροντας έναν τρόπο κάθαρσης της καρδιάς και ένωσης με τον Δημιουργό, τον κάνει ανοικτό για τη συνεργασία με το Θεό»[6].

Η κουλτούρα αντιπροσωπεύει «αξίες», δηλαδή, τα ιδανικά της ζωής και της σκέψης, που εκδηλώνονται στα πρότυπα των γνωμών και ενεργειών. Αυτές οι αναζητήσεις και αποδοχές των «αξιών» μπορούν, αν δεν τους δίνουμε αρκετή προσοχή, να έρχονται σε σύγκρουση με τον Χριστιανισμό, αντιτάσσοντάς του μια θετική αξία της γνώσης, την ανθρωπιστική αξία της προόδου και της αυτοπροβολής, την αξία της επιτυχίας και, ως εκ τούτου, την ανθρώπινη υπερηφάνεια και αλαζονεία. Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά για το σύγχρονο κόσμο. Για πολλούς ανθρώπους ο κόσμος δεν παριστάνεται πλέον ως έκφραση του Θεού, αλλά έγινε ένα οικόπεδο για τον άνθρωπο, και αυτός ο τελευταίος περισσότερο εδραιώνεται στα σχέδιά του για το μέλλον, παρά σε αναμνήσεις. Ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός μόνο ως απομεινάρι του παρελθόντος, ως κάτι που πρέπει να αλλάξει λόγω των αλλαγών που

συνδέονται με την πρόοδο της ανθρωπότητας. Ο άνθρωπος δεν επιδιώκει να ριζώνεται στον πολιτισμό, σ' εκείνο τον πολιτισμό που τον ανέθρεψε και διαμόρφωσε το σύστημα αξιών της κοινωνίας. Προσπαθεί να αλλάξει αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές, γεγονός που τελικά οδηγεί αναπόφευκτα στην καταστροφή του πολιτισμού. Η Margaret Mead εξηγεί τις αιτίες της «αλλοτρίωσης» του σύγχρονου ανθρώπου από τον παραδοσιακό πολιτισμό με το ότι πέρασε «από τον post figurational πολιτισμό, με προσανατολισμό στα πρότυπα του παρελθόντος, σε ένα πολιτισμό configurational, για τον οποίο το κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο είναι η συμπεριφορά των συγχρόνων του, και στη συνέχεια σε prefigurational, μια εντελώς νέα φάση της πολιτιστικής ανάπτυξης που χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση ότι τίποτα στο παρελθόν της ανθρωπότητας δεν έχει κανένα νόημα και δεν μπορεί να χρησιμεύσει στο μέλλον»[7].

Μια τέτοια στάση απέναντι στον παραδοσιακό πολιτισμό, τελικά οδηγεί σε απώλεια της πραγματικής κουλτούρας, στην αλλαγή της ίδιας της έννοιας του «πολιτισμού». Σήμερα, πολιτισμός ονομάζεται όχι μόνο αυτό που συνδέεται με τις ανώτατες αξίες του ανθρώπου. Εμφανίστηκαν έννοιες όπως μαζική κουλτούρα, υπόγειος πολιτισμός (underground), υποκουλτούρα. Σε μια διάσκεψη στο Τουμέν, που αφιερώθηκε στην Ημέρα των Σλαβικών Γραμμάτων και Πολιτισμού, ένας διακεκριμένος καθηγητής μίλησε για την κουλτούρα του graffiti (οι επιγραφές στους τοίχους, στα εξώφυλλα των τετραδίων μαθητών). Σήμερα και αυτό ονομάζουν πολιτισμό. Ωστόσο, αυτή η αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με την ίδια την ετυμολογία της λέξης κουλτούρα. Η κουλτούρα είναι καλλιέργεια. «Να καλλιεργεί κανείς το χωράφι - λέει ο Γάλλος φιλόσοφος Ζακ Maritain, - σημαίνει να κοπιάζει για να αναγκάσει τη φύση να δώσει τέτοιους καρπούς τα οποία δεν μπορεί να φέρει, επειδή αυτά που παράγει η ίδια, είναι μόνο μια «άγρια» βλάστηση»[8].

Για την εποχή του, ένας σημαντικός θρησκευτικός Ρώσος φιλόσοφος, ο Ι.Α. Ιλίιν σημείωνε ότι «κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων συχνά νόμιζαν ότι πρέπει να δεχτούμε τον Χριστό και να απορρίψουμε τον κόσμο. Η «πολιτισμένη» ανθρωπότητα σήμερα – δέχεται τον κόσμο και απορρίπτει τον Χριστό ... Σωστή διέξοδος είναι να δεχτούμε τον κόσμο λόγω της αποδοχής του Χριστού και πάνω σ' αυτό να οικοδομήσουμε το χριστιανικό πολιτισμό, έτσι ώστε, σύμφωνα με το πνεύμα του Χριστού - να ευλογήσουμε, να κατανοήσουμε και δημιουργικά να μεταμορφώσουμε τον κόσμο...»[9]

Το έργο της δημιουργίας του χριστιανικού πολιτισμού απαιτεί μια υπεύθυνη είσοδο στον κόσμο και χαρούμενη δημιουργικότητα σ' αυτόν για τη δόξα του Θεού, και ο σύγχρονος εκκοσμικευμένος και μη-χριστιανικός πολιτισμός, σύμφωνα με τον Ι. Α. Ιλίιν, υπόκειται σε

«δημιουργική αναθεώρηση και ανανέωση σύμφωνα με το χριστιανικό πνεύμα»[10].

[1] Πουπάρ Π. «Εκκλησία και πολιτισμός»- Μιλάνο –Μόσχα, 1993. σελ.10

[2] Μπερντιάγιεφ Ν. Α. «Για τη δουλειά και ελευθερία του ανθρώπου»- Παρίσι, 1939, σελ.108

[3] Ιλίν Ι. Α. «Αρχές του χριστιανικού πολιτισμού», Άπαντα σε 10 τόμους, Μόσχα 1993, τ.1- σελ. 300

[4] Πουπάρ Π. «Εκκλησία και πολιτισμός»-σελ. 11

[5] Λέγκα Β. Α. «Για χριστιανικά θεμέλια του πολιτισμού/ Ορθόδοξη κουλτούρα: αντιλήψεις, αναλυτικά προγράμματα, βιβλιογραφία».- Μ.,2003.-σελ.22

[6] Βασικές αρχές της κοινωνικής αντίληψης της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.-Μ, 1999.-σελ.111

[7] Πουπάρ Π. «Εκκλησία και πολιτισμός»-σελ. 19

[8] Μαριτέν Ζ. Θρησκεία και πολιτισμός/ Μαριτέν Ζ. Γνώση και σοφία.-Μ.,1999.-σελ.320

[9] Ιλίν Ι. Α. «Αρχές του χριστιανικού πολιτισμού»/Ιλίν Ι. Α. Ο μόνος καλλιτέχνης. Άρθρα, ομιλίες, διαλέξεις.- Μ., 1993.-σελ. 320

[10] Επίσης εκεί.- σελ.323